

Literatura

- Projekt výzkumu *Sociálně-třídní diferenciace společnosti a formování socialistického způsobu života*. Praha, ÚFS ČSAV 1979.
- Soubor materiálů 3. zasedání páté pracovní skupiny *Teoreticko-metodologické problémy výzkumu způsobu života různých společenských tříd a skupin*. Liblice 5.–9. března 1979, ÚFS ČSAV 1979.
- Způsob života v hl. městě Praze ve vztahu k obytnému prostředí a třídně sociální struktuře pražského obyvatelstva*. Praha, ÚML UK 1978, závěrečná zpráva.
- Struktura týdenního časového fondu Pražanů na jaře 1976*. Praha, ČSÚ, ÚFS ČSAV 1977.
- Úloha práce ve vztahu k socialistickému způsobu života*. Československý výzkumný ústav práce a sociálních věcí Bratislava – pracoviště Praha 1979, závěrečná zpráva.
- Burian, A.: *Hodnotové systémy pracovníků československého zemědělství a diferenciace nároků na pracovní satisfakci*. Brno, Ústav pro vědeckou soustavu hospodaření 1974.

Konference o metodice výzkumu třídní a sociální struktury ČSSR

Zásadním impulsem pro zintenzivnění vědeckovýzkumné práce v oblasti výzkumu sociální a třídní struktury bylo přijetí *Jednotného programu společenských věd PÚV KSČ* v roce 1977. V tomto programu bylo jako jedna z hlavních úloh formulováno téma: „Vývoj třídní a sociální struktury naší společnosti u nás a vedoucí úloha dělnické třídy“ (téma 6. JPSV) a Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV byl určen jako hlavní řešitel. Jeho sociologická sekce pak ve spolupráci s dalšími společenskovědními pracovišti (VŠP ÚV KSČ, ÚML ÚV KSČ a dalšími) připravila výzkum současného stavu a vývojových tendencí třídní a sociální struktury.

V rámci prací na výzkumu uspořádala sociologická sekce ve dnech 20.–23. března 1979 v Liblicích u Mělníka konferenci s názvem *Metodika výzkumu třídní a sociální struktury*. Konference se zúčastnili pracovníci různých společenskovědních pracovišť – VŠP ÚV KSČ, ÚML ÚV KSČ, FSÚ ČSSR, ÚFS ČSAV, Výzkumného ústavu práce v Praze, VÚVA Praha, VÚK Bratislava, FF UK, VŠE v Praze.

Jednání zahájil vedoucí sociologické sekce a zástupce ředitele ÚFS ČSAV F. Charvát. Zdůraznil, že konference je první v řadě dalších, které se k tématu třídní a sociální struktury budou konat. Data získaná šetřením v roce 1978 budou využívána v celé 7. pětiletce. Jde o to, aby se odrazila i v problematice, která s výzkumem sociální struktury souvisí pouze kontextuálně. Základní smysl konference je zainteresovat na interpretaci dat pracovníky dalších sociologických pracovišť.

F. Charvát se dále zaměřil na některé klíčové momenty v problematice výzkumu třídní a sociální struktury. Inovace – ve srovnání s předcházejícími výzkumy v této oblasti – se týká obsahu a struktury i způsobu výběru apod. V současné době se tak rozsáhlé šetření, organizované za spolupráce statistických orgánů a akademických pracovišť, realizuje zatím pouze u nás. Lze předpokládat, že na základě získaných dat bude možné verifikovat některé modely rozpracované v jiných socialistických zemích. Význam šetření je tedy mnohostranný a to nejen z důvodů vnitřního i mezinárodního využití, ale i z hlediska rozvoje marxisticko-leninské teorie sociálně třídní struktury. Půjde o to, snažit se rozšířit nikoli tradiční deskriptivně statistickou oblast, ale především oblast statisticko-modelovou, teoretické a operacionální předpoklady, které její využití vyžaduje.

O celkové koncepci výzkumu informoval A. Matějovský. Zdůraznil, že hlavním východiskem koncepce byly potřeby společenské praxe, vyplývající z programu XIV. a XV. sjezdu KSČ v oblasti řízení sociálního rozvoje naší společnosti. Na tomto základě byly při projektování výzkumu stanoveny hlavní cíle:

- zjištění údajů o třídním a sociálním složení obyvatelstva ČSSR, o jeho proměnách, způsobech a míře uplatnění třídní a sociální diferenciace v sociálních aktivitách různých skupin obyvatelstva;
- zjištění údajů o politické aktivitě jednotlivých tříd a sociálních skupin naší společnosti (se zvláštním zřetelem k politické aktivitě dělnické třídy);
- určení stavu kvantitativního a kvalitativního rozvoje dělnické třídy, družstevního rolnictva a inteligence;

- zjištění sociálního složení jednotlivých tříd a sociálních skupin (stav vnitrotřídní a vnitroskupinové diferenciaci) a základních rysů přeměn tohoto sociálního složení;
- zjištění dosaženého stupně sblížování tříd a sociálních skupin československé společnosti, zvláště pak stupeň sblížování (vyrovnání) sociální a třídní struktury ČSR a SSR;
- zjištění sociální a třídní diferenciaci vybraných aspektů životní úrovně a životního způsobu československé společnosti.

A. Matějovský hovořil dále o některých problémech výzkumu třídní a sociální struktury a zdůraznil, že při takovém výzkumu je nutné respektovat základní principy marxisticko-leninské teorie společnosti. Československá sociologie vynaložila značné úsilí, aby překonala některé deformace společenské teorie z šedesátých let, jak se projevy v pojetí společnosti vůbec a sociální struktury zvláště.

Obecně metodologická východiska sociologického výzkumu třídní a sociální struktury socialistické společnosti v ČSSR jsou formulována především na základě dvou navzájem spojených etap konstituování současné třídní a sociální struktury socialistické společnosti:

1. Zdůraznění zásadních principů marx-leninské teorie společnosti, vyjádřené v pojetí socialismu jako třídní společnosti zásadně odlišné od třídní společnosti kapitalistického typu, v níž v kvalitativně nových podmínkách zůstává vedoucí silou dalšího vývoje dělnická třída.
2. Rozpracování teorie socialistické společnosti v různých rovinách obecnosti, ať již v rámci vlastní teorie marxismu-leninismu nebo v rámci marxistické sociologie s cílem konkretizovat poznatky o dosaženém stavu sociálního vývoje společnosti i odhad jeho dalších perspektiv.

Podstatná část referátu byla věnována problému *operacionalizace cíle a východisek výzkumu*. Samotné šetření 1978 bylo determinováno některými skutečnostmi, zejména jeho zvláštním charakterem (jde o sociologicko-statistické šetření ve spolupráci s FSÚ), limity výběru zkoumané populace, časovými limity výzkumu i stavem sociologického teoretického a metodologického rozpracování problematiky třídní a sociální struktury socialistické společnosti.

Bylo nutné vyřešit rovněž otázky spojené s volbou „ukazatelů“, jimiž je zachyceno sociální a ekonomické postavení zkoumané populace. Při koncipování metodiky výzkumu byla preferována snaha zachytit parciální charakteristiky sociálního a sociálně ekonomického postavení v maximální možné konkrétnosti; přitom mohou být tyto charakteristiky převedeny jak na různé varianty souhrnných ukazatelů sociálního postavení, tak na statistickou kategorizaci sociálních skupin.

V konečné verzi použitých metod a technik je první problémový okruh zaměřen na konkretizaci informací o současném stavu třídní a sociální struktury (otázky „hranic“ tříd a sociálních skupin, včetně problematiky vnitrotřídní a vnitroskupinové diferenciaci současné společnosti) a tvoří základní osu výzkumu. Druhou hlavní osu tvoří otázky spojené se zachycováním různých rovin sociálního času v optice šetření statisticko-sociologického typu.

Uvedené problémové okruhy se vztahují jak přímo ke zkoumané populaci (vybraný soubor jedinců), tak i k populaci, o níž byly získány informace od respondentů (údaje o rodičích, partnerech, dětech). Další problémové okruhy a soubory indikátorů se vztahují jen ke zkoumanému jedinci; jde především o oblast „sociálního postavení v širším slova smyslu“; skládá se ze tří skupin:

1. soubory informací o zkoumaném jedinci, které doplňují a rozšiřují údaje o sociálně ekonomickém postavení — příjem, kvalifikace, sociální aktivity (údaje o pracovní činnosti, struktuře mimopracovních aktivit, rozsah a způsoby využívání dovolené, politická a veřejná činnost);
2. soubory tzv. „kontextových proměnných“ (ukazatelů, které vytvářejí prostor pro pokus překonat metodickou dichotomii jedinec-společnost na základě konkretizace charakteristik těch složek sociální struktury, v nichž je jedinec zařazen), jako je rodina, charakter práce, pracovní kolektiv;
3. informace o geografické a sociálně ekonomické charakteristice místa práce, místa bydliště a rekreace.

Problematika operacionalizace byla uzavřena přehledem jednotlivých druhů hypotéz, které tvoří jeden z podkladů jak pro konečnou formulaci metod a technik

výzkumu, tak pro specifikaci úloh při zpracování výsledků (hypotézy „specifikované“, „konceptuální“, „experimentální“ a metodologické).

Logika operacionalizace východisek výzkumu vedla ke zpracování takové metodiky a realizaci takového výzkumu, který je možno charakterizovat jako výzkum extenzivní, jak z hlediska rozsahu zkoumané problematiky, tak i pokud jde o konstrukci použitých indikátorů.

H. Jeřábek se ve svém referátu zaměřil na otázky *výběru a výběrového souboru*. Šetření bylo provedeno na souboru bydlícího obyvatelstva ČSSR ve věku od 15 do 70 let. Soubor byl vybrán vícestupňovým oblastním výběrem, s použitím souboru bydlících obyvatel vyšetřených v Mikrocensu 1977 jako opory pro výběr. Soubor obsahoval 20 253 vybraných osob. Za oblasti výběru bylo zvoleno pět velikostních skupin obcí.

A. Vodáková a J. Hudeček přednesli referát o *předvýzkumu a přípravě technik* použitých při výzkumu třídní a sociální struktury 1978. Výsledky předvýzkumu byly podnětem k některým změnám v pojetí i v náplni nástrojů šetření. V původní verzi operacionalizace výzkumu bylo například uvažováno o použití tří dotazníků – „dotazník pro jednotlivce“, „dotazník pro domácnost“ a „dotazník pro organizaci“. Po předvýzkumu bylo rozhodnuto spojit „dotazník pro domácnost s dotazníkem pro jednotlivce“. Vybraná osoba tak vypovídala v jednom a též rozhovoru jak o sobě a svých příbuzných, tak i o své domácnosti. Rovněž došlo ke zkrácení „záběru“ do minulosti. „Dotazník pro organizaci“ byl připravován v zájmu maximální objektivizace údajů o pracovním postavení a širším pracovním kontextu těch vybraných osob, které byly v době šetření ekonomicky aktivní. (Většina údajů zde má kontrolní popř. došetřující charakter.)

M. Tuček a V. Stupka seznámili účastníky konference s problematikou *terénního sběru dat*. Hlavní šetření proběhlo ve dnech 15. 10.–6. 11. 1978 a organizačně a metodicky bylo připraveno a zajišťováno FSÚ ČSSR a ÚFS ČSAV v součinnosti s ČSÚ a SŠÚ. Metodika vyplňování dotazníků byla zásadně rozdílná – dotazník pro jednotlivce a domácnost byl vyplňován tazatelem při rozhovoru s vybranou osobou, dotazník pro organizaci byl zasílán k vyplnění na adresu zaměstnavatele. Před zahájením sběru dat se ve všech krajských městech uskutečnily instruktáže tazatelů. Samotného šetření se zúčastnilo 1475 tazatelů, kteří vyšetřili celkem 17 498 vybraných jedinců, to je 86,4 % z celkového počtu vybraných osob.

O *přípravě dat pro zpracování* informoval J. Vozenílek. Bylo rozhodnuto, že data budou zpracovávána na počítači CDC CYBER 172 (na FSÚ ČSSR) s tím, že vstupním médiem budou čtecí formuláře, vyznačované ručně a snímané optickým čtecím zařízením počítače. Etapy přípravy dat pro zpracování je možno pracovní rozdělit na několik na sebe navazujících fází: 1. revize a dokódování dotazníků pro jednotlivce, 2. revize dotazníků pro organizaci, 3. vyznačování do čtecích formulářů, 4. snímání formulářů na optické čtecí zařízení, 5. opravy dat a vytvoření primárního souboru, 6. „čištění“ dat, 7. úpravy znaků, testování vztahů uvnitř jednotlivých logických bloků dotazníků a vytvoření odvozených ukazatelů, 8. vytvoření základní báze dat, 9. segmentace datové báze do sady pracovních souborů.

A. Matějovský se v dalším vystoupení zaměřil na *strategii zpracování empirických dat z šetření*. Hlavním úkolem je získat v co nejkratší době informace o charakteru dat z hlediska zjištění variability jednotlivých charakteristik, aby rozhodnutí o dalších fázích zpracování bylo maximálně objektivní. V první fázi zpracování dat půjde o jejich globální využití, v druhé fázi bude navazovat řada dílčích studií odvíjejících se přímo z materiálu výzkumu a respektujících jeho logiku. Data budou rovněž využita pro doplnění a konfrontaci s daty jiných typů výzkumů (např. s připravovaným sčítáním lidu apod.).

Součástí šetření třídní a sociální struktury je rovněž *problematika prostorové diferenciace a geografické mobility obyvatelstva*. J. Ježek ve svém referátu zdůraznil, že struktura a dynamika sociální diferenciace je v dialektickém vztahu s prostorovou organizací společnosti a s tendencemi jejího vývoje. Již v počátku přípravy šetření byla proto respektována potřeba zachytit tu část diferenciace společnosti, která je založena na hlediscích sociálně ekologických a projevuje se především rozdíly mezi městským a venkovským obyvatelstvem. Z těchto důvodů byly v dotaznících použity v šetření zařazené otázky zachycující tuto problematiku (např. údaje o místě trvalého bydliště, místo původu, místo pracoviště, místo bydliště k různým časovým bodům, místo druhého – rekreačního bydlení atd.). Metodické pojetí a technika zjišťování prostorové diferenciace a migrace obyvatelstva je v šetření koncipována podstatně odlišným způsobem než v jiných výzkumech věnovaných tomuto tématu. Jsou zjišťována přímo a konkrétně místa bydliště, popřípadě pracoviště v současnosti

i v retrospektivě. Kategorizace sociálně ekonomických podmínek bude pak prováděna na základě kategorizací obcí, s nimiž disponuje geografie i sociologie, popřípadě na základě kategorizací odvozených z demografických údajů.

Konference splnila záměry organizátorů. Pracovníci různých sociologických pracovišť byli seznámeni s rozsáhlým šetřením třídní a sociální struktury obyvatelstva ČSSR 1978 a v diskusi vyjádřili své představy o formách spolupráce v rámci JPSV a SPZV na tomto závažném tématu.

Jaroslav Hudeček — Antonín Matějovský

Zkušenosti z plánování sociálního rozvoje

Koncem roku 1978 se konala v Nízkých Tatrách (Chopok) v pořadí již 4. konference o řízení a plánování sociálních procesů. Jejím ústředním tématem byla výměna zkušeností z plánování sociálního rozvoje územně místních celků. S tradičními pořadateli — Slovenským ústředním výborem komitétu pro vědecké řízení ČSVTS a Národohospodářskou fakultou Vysoké školy ekonomické v Bratislavě spolupracovali v letošním roce Ministerstvo práce a sociálních věcí SSR, Slovenská odborová rada, Okresní národní výbor v Trnavě a Závody těžkého strojírenství, n. p., v Dubnici nad Váhom.

V úvodním referátu hovořil náměstek ministra práce a sociálních věcí SSR A. Kozár o souhrnném vyhodnocení zkušeností z programování a plánování sociálního rozvoje na Slovensku. Za klíčovou otázku dalšího rozvoje národního hospodářství označil všestranný rozvoj pracujících a jejich schopností ovládnout soudobou techniku a technologii.

Postupně se prosazuje pochopení sociálního plánování jako nedílné součásti zdokonalování soustavy plánovitého řízení společnosti, která je charakteristická pro období vyspělého socialismu. V praxi se uplatňuje stále odpovědnější přístup resortů jak ke tradičním komplexním programům péče o pracující, tak i k experimentálním plánům sociálního rozvoje, k nimž se hlásí stále více podniků. Ukazuje se, že zkvalitňování sociálních analýz na úrovni výrobních kolektivů vytváří nejlepší podmínky pro přechod od komplexních programů k plánům sociálního rozvoje. Komplexnost se pak dále promítá v propojování plánů sociálního rozvoje mezi výrobními a územními jednotkami. Nejlepších výsledků je dosahováno v těch podnicích a územních celcích, v nichž se otázky tvorby, sledování, vyhodnocování a kontroly plánů sociálního rozvoje staly nedílnou součástí činnosti stranické organizace a orgánů ROH.

Tajemník Slovenské odborové rady I. Žáčík ve svém kritickém vystoupení označil problematiku péče o pracující za významnou sociálně politickou kategorií, která nutně musí být v rovnováze s technickým a sociálním rozvojem společnosti. Přes mnohé úspěchy je dost toho, co nám chybí a čemu je nutno věnovat pozornost jak v teorii, tak v praxi. Mezi jednotlivými odvětvími existuje řada diferencí, které nemají objektivní základ a nehrají proto pozitivní roli. K objektivnímu posouzení a zlepšení stavu zatím chybí propracovaný systém sociálních informací, normativy sociální vybavenosti, jakož i propracovaný systém plánování a financování sociálního rozvoje. Snahy společenskovední fronty o teoretické rozpracování komplexního přístupu k řízení sociálního rozvoje jsou prospěšné i pro odborářskou praxi.

Základní teoretické referáty přednesli: odborný garant konference J. Mihalík z Vysoké školy ekonomické v Bratislavě na téma *Teoretické a metodické přístupy k plánování sociálního rozvoje na úrovních mikropodnikové a územně místních celků*; F. Kutta z Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV na téma *Komplexní přístup v řízení sociálních procesů* a J. Kohout z Vysoké školy ekonomické v Praze na téma *Místo a úlohy sociální analýzy v řízení socialistického podniku*.

Otázky současné praxe sociálního plánování byly obsahem příspěvků pracovníků řídicích orgánů různé úrovně, z územních celků, resortů, podniků, výrobně hospodářských jednotek a resortních výzkumných ústavů: Náměstek primátora hlavního města Bratislavy A. Goljer hovořil o pracích na výhledu sociálně ekonomického rozvoje města Bratislavy, místopředseda ONV Trnava B. Ozvald seznámil konferenci se zkušenostmi experimentujícího okresu. Souhrnnou situaci v plánování sociálního rozvoje v podnicích resortu ministerstva průmyslu SSR se zabýval zástupce ředitele útvaru pro кадровую a personální práci MP SSR J. Križan, vztahy podniku a mikroregionu diskutoval vedoucí odboru sociálního plánu ze Závodů těžkého strojírenství Dubnica nad Váhom A. Rafaj; problematikou plánování sociálního rozvoje ve stavebnictví se zabýval ředitel Výzkumného ústavu ekonomiky stavebnictví z Bratislavy J. Longauer, zkušenosti z plánování sociálního rozvoje v zemědělství byly obsahem